

РОЗДІЛ 2 ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 94-021.51(477)«1850/1917»

ФІНАНСОВА ПУБЛІЧНА ЗВІТНІСТЬ КРЕДИТНИХ УСТАНОВ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ (1850–1917 РР.)

FINANCIAL PUBLIC REPORTING OF CREDIT INSTITUTIONS AS A SOURCE OF HISTORY STUDY OF CREDIT AND BANKING SYSTEM OF UKRAINE (1850–1917 YEARS)

Радченко Н.М.,
доцент кафедри історії України
Ужгородського національного університету

Стаття присвячена аналізу публічної фінансової звітності банківських та кредитних установ другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як першоджерело фінансової статистики. Фінансова звітність кредитних установ – це бухгалтерська звітна документація, в якій у цифрах відбивалися підсумки проведення основних кредитних операцій за рівні періоди часу. Банки та кредитні товариства були зобов'язані надавати таку звітність у Міністерство фінансів, казенну палату і публікувати у пресі. Ці матеріали поточного контролю за діяльністю кредитних установ накопичувалися увесь період їх існування до весни 1917 р., тобто до моменту, коли система збору та публікації цих даних припинила своє існування. Комплекс фінансової звітності банків виявляється, описується, досліджується з точки зору ступеня повноти, однаковості, порівнянності і достовірності його даних.

Ключові слова: банк, кредитні товариства, кредитно-фінансова система, ломбард, ощадні каси.

Статья посвящена анализу публичной финансовой отчетности банковских и кредитных учреждений второй половины ХІХ – начала ХХ ст. в качестве первоисточника финансовой статистики. Финансовая отчетность кредитных учреждений – это бухгалтерская отчетная документация, в которой в цифрах отражались итоги проведения основных кредитных операций за равные периоды времени. Банки и кредитные общества были обязаны предоставлять такую отчетность в Министерство финансов, казенную палату и публиковать в прессе. Эти материалы текущего контроля деятельности кредитных учреждений накапливались весь период их существования до 1917 г. Комплекс финансовой отчетности банков определяется, описывается, исследуется с точки зрения степени полноты, единообразия, сопоставимости и достоверности его данных.

Ключевые слова: банк, кредитные общества, кредитно-финансовая система, ломбард, сберегательные кассы.

This article analyzes the public financial reporting of banks and credit institutions of the second part of ХІХ – early ХХ century, as a source of financial statistics. Financial credit reporting, it is accounting documentation, which made the main results of credit operations for equal periods of time. Banks and credit institutions were required to provide such reports to the special office of the Ministry of Finance, official chamber and publish major articles in newspapers. These current control materials of credit institutions accumulated during all period of its existence till Spring of 1917, till the moment, when the system of collecting and publishing this information ceased to exist. This practice is one way of state control and the form of disclosure regarding transactions of credit institutions.

Key words: bank, credit organizations, credit-financial system, pawnshop, savings banks.

Постановка проблеми. Особливістю дослідження історії розвитку кредитних установ є те, що їхні висновки базуються на статистичних даних. А отже, важливою складовою роботи з вивчення джерел з історії розвитку кредитно-банківської сфери України другої половини XIX – початку XX ст. є аналіз статистичної інформації.

Стан опрацювання проблеми. Багатий та різноманітний матеріал статистичних джерел привернув увагу багатьох дослідників, до нього у своїх дисертаційних дослідженнях зверталися О.М. Краснікова [1], І.Е. Новікова [2], М.Г. Казьмирчук [3] та інші. Безпосередньо джерелознавчий аналіз публічної фінансової звітності акціонерних комерційних банків Російської імперії здійснила російська дослідниця С.О. Саломатина, однак вона зосередила увагу винятково на петербурзьких та московських банках [4].

Метою нашої статті є аналіз інформаційного потенціалу публічної фінансової звітності банківських та кредитних установ України (1850–1917 рр.).

Виклад основного матеріалу. Фінансова звітність кредитних установ – це бухгалтерська звітна документація, в якій у цифрах відбивалися підсумки проведення основних кредитних операцій за рівні періоди часу. Ще у 1817 р. у Статуті державних кредитних установлень стосовно обов'язків Комерційного банку зазначалася необхідність публічної фінансової щомісячної та щорічної звітності: «Правління предоставляет Министру... мѣсячные и годовые вѣдомости о двѣженіи всехъ суммъ и капиталовъ въ Коммерческомъ Банкѣ обращающихся» [4]. Поступово це правило закріплювалося і у подальших правових актах, які регулювали кредитно-банківську галузь.

Практика публікації піврічних і щомісячних балансів кредитних установ з'явилася одночасно з виникненням перших комерційних банків у Росії у 1860-ті роки, як результат перейняття практики закордонних держав, зокрема Франції. Вимоги щодо трьох видів звіт-

ності (щорічної, піврічної та щомісячної) є обов'язковою умовою їхнього опублікування, зафіксовані в уставах кредитних установ [5; 6]. Дана система передбачала поєднання регулярної публічної звітності та аудиторських перевірок, призначуваних час від часу. У цій системі публічна звітність, або звітність перед державними органами, вважається первинним контролем, що призначений для двох видів аналізу: по-перше, виявлення динаміки в операціях кредитної установи за кілька років; по-друге, порівняння операцій декількох установ між собою. Іншими словами, за результатами аналізу динаміки операцій, наприклад, окремого банку або за даними порівняльного вивчення становища всіх банків за рік могла бути призначена аудиторська перевірка окремих кредитних установ. Таким чином, фінансова звітність призначена для з'ясування не фінансового стану банку чи кредитного товариства, а тенденцій розвитку усієї кредитної системи [4].

Банки та кредитні товариства були зобов'язані надавати таку звітність в Особливу канцелярію по кредитній частині Міністерства фінансів, у казенну палату і публікувати її головні статті у пресі. Ці матеріали поточного контролю за діяльністю кредитних установ накопичувалися увесь період їх існування до весни 1917 р., тобто до моменту, коли система збору та публікації цих даних припинила своє існування. Подібна практика була одним зі способів здійснення державного контролю та формою оприлюднення інформації стосовно операцій кредитних установ. «В начале 1870-х годов деятельность Министерства финансов и Государственного банка придавала мощный импульс развитию статистического дела в банковской сфере. В результате финансовая статистика коммерческих банков заработала в стране как система» [4].

Як зазначалося вище, фінансова звітність кредитних установ ділилася на щорічну, піврічну і щомісячну. Щорічно банки публікували звіт, який готувався до щорічних зборів акціонерів. У повному

вигляді він являв собою брошуру, надруковану типографським способом і містив три види звітності: звіт про обороти за операціями, рахунок прибутків та збитків, підсумковий річний баланс на 31 грудня минулого року. У випадку банку у звіті публікувався також перелік цінних паперів, що знаходилися у його портфелі. Щомісячна та піврічна документація представлені одним документом – балансом. Затвердженої державою стандартної форми звіту до 1872 р. не було, і кожна установа самостійно обирала ту чи іншу форму. Наприклад, «Отчет о действиях Чигиринского городского общественного банка за 1869 год» складався з трьох частин:

1. Касовий рух сум.

2. Власні капітали банку із зазначенням основного та запасного.

3. Капітали благодійні та такі, що мають конкретне призначення [7, с. 2-3].

З іншою більш детальною формою звіту можна ознайомитися на прикладі звіту Роменського міського громадського банку за 1870 р., він містить сім пунктів прибутків та витрат банку:

1. Баланс на 01.01.1871 р. – рахунок прибутків та витрат за 1871 р. із зазначенням сум витрачених на утримання співробітників, будинку та приміщень, канцелярські та інші потреби.

2. Суми, видані за відсотками вкладів.

3. Витрати на протест прострочених векселів та на інші потреби.

4. Відрахування відсотків за строковими виплатами, що переходять на 1871 рік.

5. Прибуток за 1870 р.: на міські потреби, примноження запасного та основного капіталу.

6. Залишок з 1869 р. відсотків, що переведені по строку на 1870 р.

7. Сума отриманих прибутків протягом року: по обліку, позикам під заставу, відсоткових паперів на нерухому власність, різне.

Підсумок [8, с. 3-4].

Але, попри відсутність стандартної форми фінансової звітності кредит-

них організацій, ці документи зберігають істотну однаковість, Починаючи з 1870-х рр. це стало можливим ще й завдяки заходам з уніфікації звітності, проведеним Міністерством фінансів та Державним банком в 1872 – 1874 рр. Першим і найважливішим кроком у цьому напрямку стало формування «Статуту кредитного». За законом 31 травня 1872 р. банки отримали типовий статут, в якому був записаний стандартний перелік дозволених операцій: «Устанавлять для публикуемых кредитными учреждениями балансовъ обязательную форму, съ показаніемъ отдельныхъ операцій, согласно ихъ Уставамъ, и, въ нужныхъ случаяхъ, требовать отъ Правленій сихъ чрежденийъ надлежащихъ объясненій» [9, арк. 758]. Таким чином уніфікувався перелік рахунків, за якими кожен банк повинен був звітувати.

Наступним кроком на шляху до створення однакових банківських балансів стало скликання 24 листопада 1873 р. у Санкт-Петербурзі Першого з'їзду представників акціонерних банків комерційного кредиту. За ініціативи Міністерства фінансів на з'їзді був прийнятий проект типового балансу. З 1874 р. більшість банків поступово перейшло на новий перелік рахунків.

Так, річний звіт Київської, Одеської, Харківської, Севастопольської, Катеринославської, Житомирської, Кам'янець-Подільської, Полтавської, Миколаївської та Херсонської контор та відділень Державного банку за 1878 р. містив наступні, подані за кожен місяць, дані (див. таблицю 1).

Схожу форму мали і фінансові звіти товариств взаємного кредитування. Так, у 1872 р. Полтавське товариство взаємного кредитування надало звіт за наступними операціями установи (див. таблицю 2):

Необхідно зазначити, що ми маємо справу з відомостями, які банки та кредитні товариства хотіли повідомити про себе у межах обов'язкової інформації, необхідної від них Міністерством фінан-

сів і податковими органами. Однак, у дореволюційній літературі достатньо свідчень про угоди, які не відображені у статутах і просто заборонених, які установи проводили у формі дозволених операцій.

Фінансова звітність банків та кредитних закладів формувалася під впливом російського законодавства. Російське податкове законодавство регламентує лише звітність про капітали і прибутки кредитних товариств. Ця практика продиктована системою оподаткування. Так, банки платили основні податки на капітал і на прибуток. Звіт про капітали і прибутки

встановлювався ще законом від 6 грудня 1836 р. [10]. «Статут про прямі податки» за законом від 15 січня 1885 р. встановлював додатковий збір з великих підприємств, включаючи кредитні, у розмірі 3% чистого прибутку. За цим законом «...обязаны въ теченіи мѣсяца по утвержденія Общимъ Собраніемъ годоваго ихъ отчета, предоставитъ сей отчетъ, съ протоколомъ Общаго Собранія, въ Губернское Податное Присутствіе той губерніи, гдѣ Правленіе имѣетъ свое мѣстопребываніе, а равно препроводитъ для ихъ напечатанія, за установленную плату, въ Вѣстникъ

Таблиця 1

Приклад форми звіту контор та відділень Державного банку на 1878 рр.

	Актив	31.12.1877	січень 1878	1878
1.	Каса: 1) золото				
2.	2) срібло				
3.	3) розмінні монети				
4.	4) кредитні білети				
5.	Облік та переоблік векселів				
6.	Облік строкових паперів				
7.	Позики під заклад: 1) державних% паперів				
8.	2) акцій та облігацій				
9.	3) товарів				
10.	Рахунок с Банком				
11.	Протестовані векселі				
12.	Прострочені позики				
13.	відсотки видані під вклади				
14.	Витрати				
15.	Різне: а) гербовий папір та марки				
16.	б) різне				
17.	Баланс				
	Пасив				
18.	Капітал				
19.	Вклади: 1) строкові				
20.	2) безстрокові				
21.	3) суми, на поточному рахунку				
22.	Вклади: а) відсотковий				
23.	б) безвідсотковий				
24.	Відсотки нараховані вкладникам				
25.	Суми на перевірку білетів та телеграм				
26.	Відсотки по операціях				
27.	Перехідні суми				
28.	Різне				
29.	Баланс				

Финансовъ, Промышленности и Торговли, заключительный баланс и извлечение из годового отчета» [11, арк. 11]. Також, ця публікація повинна була включати підсумковий баланс підприємства та витяги з річних звітів, що містять такі відомості: 1) сума основного, запасного, резервного та інших капіталів; 2) рахунок прибутків і збитків за звітний рік; 3) розподіл чистого прибутку із зазначенням розміру виданого або призначеного до видачі дивіденду на кожну акцію [11, арк. 11].

Особливості форми і змісту фінансової звітності банків та кредитних товариств, що відображали їхню специфіку, сформувалися під впливом наступних факторів: традицій діловодства, розвитку

кредитного законодавства та політики Міністерства фінансів щодо кредитних установ [4]. Ієрархія цих факторів складалася так, щоб розвиток законодавства і політика Міністерства фінансів лише уніфікували практику діловодства та рахівництва. Першооснова фінансової звітності кредитних установ – це комерційна практика і традиції.

Висновки. Отже, фінансова звітність банків та кредитних установ являє собою великий комплекс матеріалів, що охоплює весь період історії кредитних організацій до 1917 року. Фінансова звітність за весь період подібна в основних групах балансових рахунків, тому дані мають дуже високий ступінь порівнянності. Дані

Таблиця 2

Приклад форми звіту товариства взаємного кредиту

	Дебет:
1.	Зобов'язання 288 членів
2.	Зобов'язання за внесками
3.	Каса
4.	Поточний рахунок у Полтавському відділенні Державного Банку
5.	Суми забезпечені відсотковими паперами
6.	Позики під заставу:
	а) державних відсоткових паперів
7.	б) акцій
8.	в) різних відсоткових паперів
9.	Облікові векселі: а) соло-векселі забезпечені
10.	б) векселі за двома підписами
11.	Майно та витрати по управлінню
12.	Відсоткові папери, що належать товариству
13.	Баланс
	Кредит:
14.	Капітал забезпечення:
	а) оборотний
15.	б) перехідні суми
16.	Поточний рахунок членів
17.	Вклади з відсотками: а) строкові
18.	б) безстрокові
	Відсотки за операціями:
19.	1. Позики під заставу:
	а) державних відсоткових паперів
20.	б) акцій
21.	в) різних відсоткових паперів
22.	2. Облік векселів
23.	Різне
24.	Суми витрат на повідомлення векселедавців та на публікацію повідомлень
25.	Баланс

фінансової звітності відображають основні тенденції розвитку кредитно-банківської системи та загальноекономічної кон'юнктури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Краснікова О.М. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861–1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец. 08.01.04 / О.М. Краснікова; КНУ – К., 1999. – 17 с.
2. Новікова І.Е. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / І.Е. Новікова. – К., 2009. – 235 с.
3. Казьмирчук М.Г. Соціальна діяльність ломбардів під російської України (1886-1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 / М.Г. Казьмирчук; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
4. Саломатина С.А. Коммерческие банки в России: динамика и структура операций 1864-1917 гг. / С.А. Саломатина. – М.: РОССПЭН, 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://istina.msu.ru/media/publications/book/34a/bfa/2944522/Salomatina_Kommercheskie_banki_v_Rossii.pdf.
5. Свод законов Российской империи. Устав государственных кредитных установлений. – Р. 4. – гл. 1. – ст. 99.
6. Повне зібрання законів Російської імперії (надалі ПЗЗРІ). Вид. 2. – Т. 37 (1862). – 37950. – С. 115; Т. 14 (1894). – 10767. – С. 14; Т. 15 (1895). – 11755. – С. 12.
7. Киевские Губернские Ведомости. – № 99. – 20.08.1870. – С. 2-3.
8. Полтавские Губернские Ведомости. – № 35. – 12.05. 1871. – С.3-4.
9. ПЗЗРІ. Вид. 2. – Т. 47 ч.1. (1872). – 50913. – арк. 758.
10. ПЗЗРІ. Вид. 2. – Т. X. ч. 1. – Ст. 2139-2198.
11. ПЗЗРІ. Вид. 2. – Т. V. (1885). – 2664 – арк. 11.